

‘Cystadlaethau cof’, naratif a hanes yn Amgueddfa *Heimat Wehlau*: Negodi hanes a chof cymhleth yr Almaen yn yr ugeinfed ganrif¹

Arddun Hedydd Arwyn

Adran Hanes a Hanes Cymru, Prifysgol Aberystwyth

Crynodeb: Rhwng 1945 a 1948 gorfodwyd i hyd at ddeuddeg miliwn o Almaenwyr a oedd yn trigo yn Nwyrain Ewrop fudo yn dilyn newidiadau a wnaed i ffiniau'r wlad. Daeth nifer o'r Almaenwyr hyn i fyw yng Ngweriniaeth Ffederal yr Almaen, lle y'u gelwid yn 'allwladwyr'. I goffáu eu mamwlad golledig, agorwyd amgueddfeydd bychain yn cynrychioli'r ardaloedd yr allwladwyd hwy ohonynt. Mae'r erthygl hon yn trafod y portread o gof a hanes yn amgueddfa tref Wehlau a oedd yn Nwyrain Prwsia. Drwy ymchwilio themâu fel cynrychioliad y famwlad, yr Ail Ryfel Byd ac integreiddiad yr Almaenwyr hyn i Orllewin yr Almaen, bydd yr erthygl hon yn trafod y tebygrwydd, y gwahaniaethau a'r tensiynau rhwng diwylliant cof yr allwladwyr a diwylliant cof yr Almaen yn ehangach.

Allweddeiriau: Allwladwyr, *Vertriebene*, Yr Almaen, *Heimat*, amgueddfeydd, *Wehlauer Heimatmuseum*, Dwyrain Prwsia, Wehlau, Znamensk, cof, cystadleuaeth cof.

‘Memory Contests’, narrative and history in Wehlau’s *Heimatmuseum*: Negotiating the complicated history and memory of Germany’s twentieth century

Abstract: Between 1945 and 1948, up to twelve million Germans who lived in Eastern Europe were expelled following changes to the country’s borders. Many of these Germans resettled in the Federal Republic of Germany, where they came to be known as ‘expellees’. To commemorate their lost homeland, the expellees opened small museums dedicated to the areas of expulsion. This article explores the ways in which history and memory are portrayed in

¹ Hoffwn ddiolch yn fawr i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol am ariannu'r prosiect hwn drwy Grant Bach. Mae'n fraind cael y cyfle i rannu ymchwil am yr Almaen a Dwyrain Ewrop yn y Gymraeg. Hefyd, hoffwn grybwyll Dr T. Robin Chapman, Eirian Arwyn, Dr Peter Lambert, Dr R. Gerald Hughes a Dr Kristopher Lovell a diolch yn fawr iddynt am ddarllen dros ddrafftiau a rhoi cyngor a chymorth drwy gydol y prosiect.

the museum representing the former East Prussian town of Wehlau. By investigating themes such as the representation of the homeland, the Second World War and the integration of the expellees into West Germany, this article will highlight the similarities, differences and tensions in the expellee and wider German memory culture.

Keywords: Expellees, *Vertriebene*, Germany, *Heimat*, museums, *Wehlauer Heimatmuseum*, East Prussia, Wehlau, Znamensk, memory, memory contest.

Ar ddiwedd yr Ail Ryfel Byd, dadleolwyd miliynau o Almaenwyr o Ddwyrain Ewrop oherwydd fföedigaeth rhag y Fyddin Goch a newidiadau i ffiniau teyrnasoedd Ewrop. Yn Ionawr 1945, ymosododd y Fyddin Goch ar diroedd dwyreiniol y Drydedd Reich. O ganlyniad i'r ymosodiad, dewisodd cannoedd o filoedd o Almaenwyr a fu'n byw yn nhaleithiau dwyreiniol yr Almaen – gan gynnwys Dwyrain Prwsia a Silesia yn ogystal â'r ardaloedd a feddiannwyd gan y Natsïaid yn ystod y rhyfel – ffoi i'r gorllewin. Yna yn haf 1945, symudwyd ffin dwyreiniol yr Almaen gyda Gwlad Pwyl dros fil o gilometrau i'r gorllewin i'r lleoliad lle y mae heddiw, sef i'r Llinell Oder-Neisse. Penderfynodd y Cynghreiriaid ganiatáu gorfodi'r holl Almaenwyr a oedd yn byw i'r dwyrain o'r Llinell Oder-Neisse i symud o fewn y ffin newydd. O ganlyniad i'r newidiadau hyn, trosglwyddwyd o dan orfodaeth hyd at ddeuddeng miliwn o bobl o dras Almaenig. Gelwir y broses hon 'yr allwladïad' (*Vertreibung, Expulsion*).² Yn sgil ymddygiad y Natsïaid yn Nwyrain Ewrop yn ystod yr Ail Ryfel Byd, roedd nifer fawr o'r cenedloedd a oedd bellach yn hawlio'r tir ac yn trefnu'r allwladïad, fel Gwlad Pwyl a Tsiecoslofacia, yn dal dig yn erbyn y cymunedau Almaenig. Felly wynebodd yr Almaenwyr erledigaeth ddirugaredd wrth iddynt gael eu symud dan orfodaeth o Ddwyrain Ewrop rhwng 1945 a 1948 gydag amodau byw ac amodau teithio erchyll. Bu nifer fawr farw o ganlyniad i'r driniaeth honno.³ Bydd yr erthygl hon yn asesu sut y portreedir y profiad o allwladïad a chof taleithiau colledig yr Almaen yn Nwyrain Ewrop yng Ngweriniaeth Ffederal yr Almaen heddiw mewn amgueddfeydd sy'n cynrychioli'r ardaloedd yr allwladwyd yr Almaenwyr ohonynt.

Pan gyrhaeddodd yr allwladwyr y cyrchfannau y tu hwnt i'r ffin newydd, ni chawsant fawr o groeso. Yn sgil y rhyfel ac yn enwedig yr ymgyrch fomio, roedd rhan helaeth o'r Almaen wedi ei dinistrio ac roedd bwyd ac adnoddau craidd eraill yn hynod brin fel ag yr oedd hi. Roedd yr ymateb i dros ddeuddeng miliwn o allwladwyr o'r dwyrain – a oedd gan amlaf mewn cyflwr enbyd yn llifo i mewn i ddinasoedd, trefi a phentrefi'r wlad – yn annymunol tu hwnt ac ni chawsant lawer o groeso oddi wrth eu cyd-Almaenwyr.⁴ Rhwng colli eu mamwlad, eu teulu, eu tir, eu heiddo a'u hunaniaeth, bu profiad yr allwladwyr yn ddirdynol tu hwnt.

² Gelwid y bobl hyn yn 'allwladwyr' yng Ngweriniaeth Ffederal yr Almaen (y Gorllewin). Yng Ngweriniaeth Ddemocrataidd yr Almaen (y Dwyrain), fe'u gelwid yn 'ailsefydlwyr' (*Umsiedler, resettlers*) tan cwmp y wladwriaeth yn 1989.

³ Gweler Douglas R. M. (2012), *Orderly and Humane* (New Haven: Yale University Press) am drafodaeth ddiweddar am allwladu'r Almaenwyr o Ddwyrain Ewrop.

⁴ Kossert, A. (2008), *Kalte Heimat* (München: Siedler Verlag), t. 47 a t. 53.

Er mwyn cynnig cymorth emosiynol a gwleidyddol i'r allwladwyr, ffurfiwyd mudiadau arbennig i'w cynrychioli ar ôl 1947. Daeth y mudiadau hyn i chwarae rhan bwysig yn niwylliant gwleidyddol Gweriniaeth Ffederal yr Almaen (GFfA).⁵ Roedd y mudiadau hyn yn gweithredu mewn nifer o feysydd gan gynnwys lobiö'r llywodraeth dros hawliau a sefyllfa economaidd yr allwladwyr ynghyd â lobiö mewn meysydd diwylliannol. Ceir tair haen i fudiadau'r allwladwyr sy'n parhau i fodoli heddiw. Mae Cynghrair yr Allwladwyr (*Bund der Vertriebenen*) yn cynrychioli allwladwyr o bob ardal yr effeithiwyd arni gan yr allwladriad ac yn canolbwyntio ar faterion economaidd a gwleidyddol. Yr haen nesaf yw'r Cymdeithasau Rhanbarthol (*Landsmannschaften*). Ceir deuddeg o'r cymdeithasau hyn ac maent yn cynrychioli pob ardal yr allwladwyd Almaenwyr ohonynt. Fel arfer, mae'r mudiadau hyn yn edrych ar ôl materion diwylliannol a chymdeithasol yr allwladwyr drwy gynnal cyrddau a chyhoeddi deunydd diwylliannol.⁶ Yn olaf, ceir y Cymdeithasau Bro (*Kreisgemeinschaften*) sy'n gyfrifol am gynrychioli allwladwyr o'r gwahanol fröydd a siroedd a fu yn y parthau colledig. Fel modd i goffáu a chofio'r parthau hyn, sefydlwyd nifer o amgueddfeydd bach gan y Cymdeithasau Bro a oedd yn cynrychioli'r parthau yr hanai'r allwladwyr ohonynt. Prif ffocws yr erthygl hon yw'r amgueddfeydd hyn a elwir yn *Heimatmuseum* neu Amgueddfa'r Famwlad.

Mae amgueddfeydd *Heimat* (mamwlad) yn amgueddfeydd rhanbarthol bach sydd wedi bodoli yn yr Almaen ers diwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg. *Heimat* yw'r gair Almaeneg am famwlad ac mae'n gysyniad cymhleth yn yr iaith Almaeneg. Mae'n cynrychioli nid yn unig y lle y mae'r unigolyn yn hanu ohono, ond hefyd y berthynas gymhleth rhwng yr unigolyn a'i genedl.⁷ Roedd amgueddfeydd *Heimat* yn fodd o bontio'r cysyniadau cymhleth hyn yn ogystal â helpu i ffurfio hunaniaeth leol o fewn cyd-destun y genedl.⁸ Mae amgueddfeydd *Heimat* yn parhau i fodoli fel amgueddfeydd hanes lleol mewn trefi a rhanbarthau ledled yr Almaen. Gydag allwladriad miliynau o Almaenwyr o Ddwyrain a Chanolbarth Ewrop, sefydlwyd nifer o amgueddfeydd a gynrychiolai drefi a rhanbarthau a fodolai yn yr hen diriogaethau dwyreiniol. Yr amgueddfeydd a sefydlwyd gan yr allwladwyr o Ddwyrain Prwsia yng Ngweriniaeth Ffederal yr Almaen yw canolbwynt yr erthygl hon.

Mae amgueddfeydd *Heimat*, ac yn wir y cysyniad o *Heimat* ei hun, wedi cael eu dehongli'n aml fel grym gwrth-fodern ac adweithiol yng nghymdeithas yr Almaen. Mae Erika Karasek a Martin Roth, ill dau, er eu bod o safbwynt fframweithiau ideolegol gwahanol,

⁵ Yng Ngweriniaeth Ddemocrataidd yr Almaen, ni dderbyniodd yr allwladwyr yr un cymorth oherwydd perthynas y wladwriaeth â'r Undeb Sofietaidd. Gweler Ther. P (1998), *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956* (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht).

⁶ Ahonen, P. (2003), *After the Expulsion. West Germany and Eastern Europe 1945–1990* (Rhydychen: Oxford University Press), tt. 28–31.

⁷ Gweler Applegate, C. (1990), *A Nation of Provincials. The German Idea of Heimat* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press) am drafodaeth ar arwyddocâd *Heimat*.

⁸ Confino, A. (1997), *The Nation as a Local Metaphor: Heimat, National Memory and the German Empire, 1871–1918* (Chapel Hill: University of North Carolina Press).

yn ystyried amgueddfeydd *Heimat* fel hyn.⁹ Un o'r testunau mwyaf dylanwadol diweddar ar amgueddfeydd *Heimat* yw llyfr Alon Confino sy'n disgrifio'r doreth o amgueddfeydd *Heimat* ar ôl 1871 fel trylediad syniad *Heimat* drwy gymdeithas yr Almaen. Roeddent yn rhan annatod o system tair haen o amgueddfeydd lleol, rhanbarthol a chenedlaethol. Roedd y system hon yn ymroddedig i adeiladu gorffennol cyfrannol a chof cenedlaethol ac roeddent yn chwarae rhan allweddol yn ffurfiant yr hunaniaeth genedlaethol Almaenig.¹⁰

Mae'r llenyddiaeth ar amgueddfeydd *Heimat* yr allwladwyr yn brin. Yn berthnasol i'r erthygl hon, mae'r ymchwil yn gysylltiedig ag Amgueddfeydd *Heimat* fel mynegiant o ddiwylliant cof. Mae gwaith Alfred Camann yn ymdrin â rôl yr amgueddfeydd yn niwylliant cof yr allwladwyr a'r cof Almaenig ehangach.¹¹ Gan ymdrin â phwnc tebyg, mae Annemarie Roeder yn ymchwilio i'w gweithrediad, ond hefyd datblygiad Amgueddfeydd *Heimat* yn nhalaith Baden-Württemberg yr Almaen.¹² Mae'r ddwy erthygl yn tynnu sylw at y tensiynau a achosir gan bwysau i broffesiynoli'r mudiadau a redir gan amaturiaid.¹³ Materion yn ymwneud â proffesiynoli amgueddfeydd *Heimat* yr allwladwyr a godir hefyd gan Maria Schueltze.¹⁴ Dadleua Schueltze fod gadael y dasg o gadw a gwarchod hanes a diwylliant y tiriogaethau a gollwyd yn y dwyrain i'r allwladwyr yn unig wedi arwain at broblemau i'r amgueddfeydd heddiw. Gan fod llawer o'r arddangosfeydd *Heimat* wedi datblygu heb gyfarwyddyd proffesiynol, ac am nad ydynt yn cydymffurfio â'r safonau gwyddonol a geir mewn amgueddfeydd proffesiynol, maent yn wynebu anawsterau heddiw o ran denu ymwelwyr ac o ran perthnasedd.¹⁵ Mae Elizabeth Fendl yn trafod swyddogaeth yr amgueddfeydd yng nghymuned yr allwladwyr. Dadleua Fendl fod estheteg a gweithred sefydlog yr Amgueddfeydd yn fodd i'r allwladwyr brosesu digwyddiadau dirdynol, fel colli cartref a'u profiad o integreiddio i Orllewin yr Almaen.¹⁶ Cytuna Utz Jeggle a Fendl â hynny, gan ychwanegu fod yr amgueddfeydd yn gweithredu fel 'system ddiogelwch ddiwylliannol'

⁹ Karasek, E. (1984), *Die volkskundlich-kulturhistorischen Museen in Deutschland* (Dwyrain Berlin: Institut für Museumwesen); Roth, M. (1990), *Heimatmuseum: Zur Geschichte einer deutschen Institution* (Berlin: Mann).

¹⁰ Confino, *The Nation*, tt. 145–6.

¹¹ Cammann, A. (1988), 'Ostdeutsche Heimatstuben in Nordniedersachsen – Stand und Perspektiven', *Jahrbuch fuer Ostdeutsche Volkskunde*, 31, 353–75.

¹² Roeder, A. (1991), 'Heimatmuseen, Heimatstuben und Sammlungen in Baden-Wuerttemberg – ein Überblick', *Jahrbuch fuer ostdeutsche Volkskunde*, 34, 400–31.

¹³ Cammann, 'Ostdeutsche', t. 366; Roeder, 'Heimatmuseen', t. 402.

¹⁴ Schueltze, M. (1995), 'Zur musealen Aneignung verlorener Heimat in ostdeutschen Heimatstuben', yn Kurt Dröge (gol.), *Alltagskulturen Zwischen Erinnerung und Geschichte: Beitrage zur Volkskunde der Deutschen im und aus dem östlichen Europa* (München: Schriften des Bundesinstituts für Ostdeutsche Kultur und Geschichte).

¹⁵ Ibid., t. 98.

¹⁶ Fendl Elizabeth (2002), 'Deponien der Erinnerung – Orte der Selbstbestimmung: Zur Bedeutung und Funktion der Egerländer Heimatstuben', yn Heller, H. (gol.), *Neue Heimat Deutschland: Aspekte der Zuwanderung Akkulturation und emotionalen Bindung* (Erlangen: Universitätsbund Erlangen-Nürnberg), t. 71. Dyfynnwyd gan Eisler, C. (2015), *Verwaltete Erinnerung – symbolische Politik: Die Heimatsammlungen der deutschen Flüchtlinge, Vertriebenen und Aussiedler* (München: Verlag De Gruyter), t. 28.

i'r allwladwyr drwy sicrhau a sefydlogi cof y taleithiau colledig.¹⁷ Cyhoeddwyd y llyfr mwyaf diweddar ar y pwnc gan Cornelia Eisler. Mae gwaith Eisler yn dod â nifer o elfennau o'r llenyddiaeth flaenorol at ei gilydd drwy asesu datblygiad a rôl yr amgueddfeydd gan ymchwilio i amgueddfeydd o bob parth yr allwladiaid.¹⁸

Diwylliant Cof yr Almaen ers 1945

Yn y cyfnod yn dilyn yr Ail Ryfel Byd bu'r allwladwyr, a dioddefwyr Almaenig eraill fel carcharion rhyfel, yn amlwg iawn yn niwylliant cof Gweriniaeth Ffederal yr Almaen. Ni chafwyd sôn am ddiodeffaint y rheiny nad oedd y Natsïaid yn eu hystyried yn Almaenwyr, fel yr Iddewon a'r Slafiaid.¹⁹ Hefyd, yn y cyfnod hwn roedd gan fudiadau'r allwladwyr ddylanwad gwleidyddol mawr. Roedd hynny yn bennaf am y bu'r pleidiau gwleidyddol yn awyddus i ddenu cefnogaeth yr allwladwyr.²⁰ O ganol y 1960au ymlaen, dechreuodd y diwylliant cof newid i ganolbwyntio fwy ar ddiodeffaint o ganlyniad i'r Holocaust a throseddau'r Almaenwyr. Oherwydd y newidiadau hyn daeth coffáu'r allwladwyr, ac yn wir unrhyw ddiodeffwyr Almaenig eraill, yn llai ffafriol yn wleidyddol. Felly, o ganol y 1960au ymlaen, daeth cof yr allwladwyr a'r tiroedd a gollwyd yn llai amlwg yn gyhoeddus. Roedd hyn yn bennaf am nad oedd cof diodeffaint yr Almaenwyr yn cydeistedd yn gyfforddus â'r cof am eu troseddau yn ystod yr Holocaust a'r rhyfel.²¹ Creodd y newid hwn gryn anffodlonrwydd ymhlith yr allwladwyr ac roeddynt yn teimlo bod eu diodeffaint yn cael ei anwybyddu'n gyhoeddus. Hefyd, golygodd y newidiadau i'r dirwedd wleidyddol yn sgil polisïau newydd y canghellor Willy Brandt nad oedd mudiadau'r allwladwyr yn berthnasol i wleidyddiaeth y brif ffrwd bellach.²² Drwy gydol y 1970au a'r 1980au, roedd achos yr allwladwyr, er eu bod heb ddiflannu'n gyfan gwbl, wedi mynd yn llai a llai adnabyddus.²³

Daeth y newid mawr nesaf i ddiwylliant cof yr Almaen yn sgil cwmp Gweriniaeth Ddemocrataidd yr Almaen yn 1989–90. Ers 1989, datblygodd diwylliant cof Gweriniaeth Ffederal yr Almaen yn un 'lluosog'. Hynny yw, nid un cof cyhoeddus sydd ond nifer o atgofion

¹⁷ Jeggle, U. (2000), 'Kaldaunen und Elche: Kulturelle Sicherungssysteme bei Heimatvertriebenen', yn Hoffmann, D., Krauss, M., a Schwartz, M. (gol.), *Vertriebene in Deutschland: Interdisziplinäre Ergebnisse und Forschungsperspektiven* (München: Oldenburg Verlag), t. 406. Dyfynnwyd gan Eisler, *Verwalte Erinnerung*, t. 28.

¹⁸ Eisler, *Verwalte Erinnerung*.

¹⁹ Moeller, R. G. (2003), *War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press), tt. 6–7.

²⁰ Ahonen, P. (1998), 'Domestic Constraints on West German Ostpolitik: The Role of the Expellee Organizations in the Adenauer Era', *Central European History*, 31 (1–2), 31–63, t. 52.

²¹ Moeller, R. G. (2003), 'Sinking Ships, the Lost *Heimat* and Broken Taboos: Günter Grass and the Politics of Memory in Contemporary Germany', *Contemporary European History*, 12 (2), 147–81, t. 162.

²² Ahonen, *After the Expulsion*, tt. 252–3; von Oppen, K., a Wolf, S. (2001), 'From the Margins to the Centre? The Discourse on Expellees and Victimhood in Germany', yn Niven, B. (gol.), *Germans as Victims: Remembering the Past in Contemporary Germany* (Basingstoke: Palgrave Macmillan), tt. 194–209, t. 195.

²³ Moeller, 'Sinking', t. 163.

gan wahanol grwpiau yn y gymdeithas yn brwydro yn erbyn ei gilydd mewn ‘cystadleuaeth cof’ yn y sffêr gyhoeddus.²⁴ Mae Anne Fuchs, Mary Cosgrove a Georg Grote wedi adnabod nifer o ddigwyddiadau fel enghreifftiau o ‘gystadlaethau cof’. Ymhlith y rhain yr oedd darlithoedd W. G. Sebald, a oedd wedi dod â thema dioddefaint yr Almaenwyr o ganlyniad i’r rhyfel fomio yn ôl i’r ymwybyddiaeth gyhoeddus, ynghyd â chyhoeddi nofel Günter Grass, *Crabwalk*, a oedd wedi tynnu sylw at ddioddefaint yr allwladwyr unwaith eto.²⁵ Yn sgil y cystadlaethau hyn, daeth hanes dioddefaint Almaenwyr yn fwy amlwg eto. Yn ogystal â’r enghreifftiau hyn, mae tensiynau hefyd wedi codi rhwng yr allwladwyr a’i fersiwn hwy o’i hanes a’r cof cyhoeddus yn yr Almaen, felly’r gystadleuaeth hon sydd o dan sylw yma.

Ymchwilir rôl un amgueddfa yn benodol yn yr erthygl, sef amgueddfa’r gyn-dref Almaenig, Wehlau, fel mynegiant o ddiwylliant cof lluosog yr Almaen ac fel enghraifft o negodi ‘cystadleuaeth cof’.²⁶ Yma, mae’r gystadleuaeth cof yn digwydd rhwng naratif yr allwladwyr o’i hanes a’r fersiwn a ledaenir gan y wladwriaeth Almaenig. Yn y gwaith hwn, dadleuir y cafwyd cyfamod rhwng y ddau naratif hanesyddol drwy’r portread o hanes yn Amgueddfa Wehlau. Yn wahanol i ran fwyaf o amgueddfeydd *Heimat* yr allwladwyr, mae Amgueddfa Wehlau wedi ei lleoli ar safle Amgueddfa *Heimat* tref Syke yn nhalaith Sacsoni Isaf. Yn wahanol i’r amgueddfeydd eraill hefyd, curadir Amgueddfa Wehlau gan amgueddfa broffesiynol ac fe’i hariennir gan y wladwriaeth. Oherwydd hyn mae’r mynegiant a naratif hanesyddol hefyd yn adlewyrchu diwylliant cof ehangach yr Almaen ac nid yn unig yn cynrychioli portread yr allwladwyr eu hunain. Bydd yr erthygl felly’n amlinellu ac yn asesu’r gwahaniaethau a’r tebygrwydd yng nghynrychiolaeth tair thema ganolog, sef rhyfel a fföedigaeth, yr *Heimat* coll ac integreiddiad yr allwladwyr, mewn amgueddfa broffesiynol (Amgueddfa Wehlau) a’r amgueddfeydd a reolir gan allwladwyr amatur. Mae hefyd yn ystyried sut y portreedir hanes Dwyrain Prwsia a’r allwladïad ar gyfer ymwelwyr nad ydynt yn allwladwyr neu nad ydynt yn ymwybodol o hanes y taleithiau coll.

Tan 1945, roedd tref Wehlau yn Nwyrain Prwsia, sef rhanbarth mwyaf dwyreiniol yr Almaen. Yn dilyn y rhyfel a’r newidiadau i’r ffin, rhannwyd Dwyrain Prwsia i ddwy ran, gyda’r hanner deheuol yn dod o dan weinyddiaeth Gwlad Pwyl a’r rhan ogleddol o dan yr Undeb Sofietaidd. Mae Wehlau neu Znamensk, fel y gelwir y dref heddiw, yn yr hanner gogleddol ac felly’n gorwedd yn allglofan Rwsia Kaliningrad-Oblast. Er mwyn coffáu’r dref golledig, datblygodd yr allwladwyr amgueddfa Wehlau o gasgliad preifat o bethau cofiadwy ac arteffactau o ardal tref Wehlau. Erbyn diwedd yr 1980au, roedd wedi tyfu i fod yn gasgliad mawr a symudwyd i’w leoliad presennol ar safle Amgueddfa Cylch Syke. Yn 2005, daeth dyfodol yr arddangosfa o dan fygythiad gan fod arweinwyr Amgueddfa Cylch Syke

²⁴ Fuchs, A., Cosgrove, M., a Grote, G. (goln) (2006), *German Memory Contests. The Quest for Identity in Literature, Film, and Discourse since 1990* (Rochester, NY: Camden House), t. 2.

²⁵ Fuchs, A., ‘A *Heimat* in Ruins and the Ruins as *Heimat*: W. G. Sebald’s *Luftkrieg and Literatur*’, yn Fuchs et al., *German Memory Contests*, tt. 287–302; Grass, Günter (2002), *Im Krebsgang: Eine Novelle* (Göttingen: Deutscher Taschenbuch Verlag).

²⁶ Dewiswyd yr wyth amgueddfa *Heimat* o dan sylw oherwydd eu lleoliad yn Sacsoni Isaf a Schleswig Holstein yng ngogledd yr Almaen.

yn pryderu nad oedd cynnwys yr arddangosfa'n cynrychioli hanes a diwylliant Sacsoni Isaf yn ddigonol a hefyd am nad oedd yn cyd-fynd â syniadaeth gweddill yr amgueddfa. Yn dilyn trafodaethau rhwng Cymdeithas Cylch Wehlau ac Amgueddfa Cylch Syke, cytunwyd ar ddyluniad newydd i'r arddangosfa. Ailgynlluniwyd yr amgueddfa o dan oruchwyliaeth amgueddfa broffesiynol, a byddai'n cynrychioli hanes allwladwyr o bob man a oedd nawr yn trigo yn ardal Syke ac nid o Wehlau yn unig. Cadwodd yr arddangosfa yr enw Amgueddfa Wehlau gan ei bod yn defnyddio hanes Wehlau ac arteffactau o'r arddangosfa wreiddiol i gynrychioli hanes yr allwladwyr i gyd.²⁷

Rhennir yr amgueddfa i dri chyfnod cronolegol penodol: dechreuir gyda hanes Dwyrain Prwsia a Wehlau tan 1939, yna symudir ymlaen i'r Ail Ryfel Byd a'r fföedigaeth o Dwyrain Prwsia gan orffen gyda hanes integreiddio'r allwladwyr i ardal Syke. Wrth edrych ar y tair ardal, mae'n bosibl adnabod gwahanol naratifau hanesyddol ac adnabod yr amwysedd, y gwrthdweud a'r gwrthdaro sy'n rhan o'r gystadleuaeth cof sydd rhwng y wladwriaeth Almaenig a'r allwladwyr. Yn y rhan sy'n ymdrin â'r *Heimat*, adlewyrchir cymysgwch o naratif hanesyddol allwladwyr a'r wladwriaeth ill dau; yn yr ardal sy'n cynrychioli'r fföedigaeth, cyflwynir hanes yr allwladwyr ac yn yr ardaloedd sy'n ymdrin â'r Ail Ryfel Byd a'r integreiddiad, arddangosir cof a naratif hanesyddol y brif ffrwd yn unig.

Yn rhan gyntaf yr amgueddfa, nid oes llawer o wahaniaeth rhwng portread y wladwriaeth a'r portread o'r *Heimat* golledig a welir mewn amgueddfeydd amaturaid. Mae'r naratif hanesyddol yn syml a heb lawer o wrthdaro o ran cynnwys. Thema a gynrychiolir yn gryf yn y rhan gyntaf yw hanes ardal Wehlau a'i pherthynas â hanes a datblygiad Teyrnas Prwsia.²⁸ Yn y gorffennol, roedd hanes Prwsia yn bwnc llosg. Yn y cyfnod yn dilyn y rhyfel, cysylltwyd prwsiaeth â phob nodwedd negyddol Almaenig ac yn llygaid y Cynghreiriaid, yn enwedig, prwsiaeth oedd ar fai am dwf Natsiaeth.²⁹ Felly hyd at yr 1970au, negyddol oedd delwedd Prwsia yn y ddwy Almaen. Ers yr 1970au, mae'r disgwrs o amgylch Prwsia wedi newid. Yn sgil arddangosfeydd hanesyddol a thrafodaeth gyhoeddus, mae cof Prwsia a'i rôl yn hanes datblygiad yr Almaen wedi 'normaleiddio'.³⁰ Hynny yw, nid yw cof Prwsia bellach yn ddadleuol na phroblematig. Adlewyrchir hyn yn y portread anfeiriadol o hanes Prwsia yn yr amgueddfa. Dyma enghraifft o naratif hanesyddol y wladwriaeth yn cydfynd â naratif yr allwladwyr.

Clymir hanes ardal Wehlau i hanes Dwyrain Prwsia ac i ddatblygiad Teyrnas Prwsia mewn sawl ffordd. Trwy wneud hynny, dangosir bod y dalaith wedi chwarae rôl allweddol yn natblygiad y deyrnas. Pwysleisir ei pherthnasedd i'r Almaen heddiw trwy ddangos y

²⁷ Cyfweiliad A. H. Arwyn â G. Gohlke, 5/11/2013; Dim Awdur, 'Heimatismuseum', *Wehlauer Heimatbrief*, haf 2009, tt. 38–9.

²⁸ Bwrdd gwybodaeth un: 'Friedrich Wilhelm I., Ostpreussen', *Wehlauer Heimatismuseum*. Ymwelwyd gan Arddun Hedydd Arwyn, 5/11/2013. O hyn ymlaen mae pob cyfeiriad at Amgueddfa Wehlau yn cyfeirio at yr ymweliad hwn.

²⁹ Ar gyfer trafodaeth ar feirniadaeth ar brwsiaeth, gweler: Clark, C. (2006), *The Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947* (Llundain: Penguin), tt. 670–80.

³⁰ Rosenfeld, G. D. (2004), 'A Mastered Past? Prussia in Postwar German Memory', *German History*, 22 (4), 505–35, 506.

cysylltiad rhwng y gorffennol a'r presennol, a rhwng ymwelwyr Almaenig nad ydynt yn allwladwyr a hanes Dwyrain Prwsia. Felly mae'n dangos, er nad yw'r dalaith yn perthyn i'r Almaen bellach, bod hanes yr ardal yn berthnasol i'r Almaen heddiw oherwydd ei rôl sylfaenol yn ei datblygiad fel gwladwriaeth. Mae hyn yn amlwg yn y cysylltiad a wneir rhwng hanes Wehlau a hanes Dwyrain Prwsia drwy Etholydd Brandenburg a Dug Prwsia Friedrich Wilhelm (1620–1668). Roedd Friedrich Wilhelm, neu'r 'Etholydd Mawr' (*der große Kurfürst, the Great Elector*) fel y'i gelwir, yn bwysig yn hanes Prwsia oherwydd iddo arwyddo cytundeb yn nhref Wehlau a sicraodd sofraniaeth Prwsia oddi wrth Wlad Pwyl yn 1657.³¹ Yn ôl bwrdd gwybodaeth yn yr arddangosfa, roedd hyn yn gam hynod bwysig a arweiniodd at sefydlu Teyrnas Prwsia. Tanlinellir y cysylltiad hwn trwy ran gyntaf yr amgueddfa. Dominyddir y rhan hwn gan ddarlun olew mawr o Friedrich Wilhelm a cheir hefyd benddelw ohono. Mae'r bwrdd gwybodaeth sy'n cyflwyno hanes Wehlau hefyd yn cyfeirio at Friedrich Wilhelm I ac at arwyddo Cytundeb Wehlau ac yn datgan y bu arwyddo'r cytundeb 'yn uchafbwynt yn hanes Wehlau'.³² Ymysg yr arteffactau sy'n cynrychioli Wehlau a arddangosir yn y cypyrddau, ceir llyfryn yn cynnwys yr araith a draddodwyd i goffâu 250 mlynedd ers arwyddo'r cytundeb yn 1907.³³

Ffigur 1: Portread yr Archddug Friedrich Wilhelm, Castell Königsberg a model o fual ac elc

³¹ Kossert, A. (2008), *Ostpreussen: Geschichte und Mythos* (München: Pantheon), t. 73.

³² Bwrdd gwybodaeth tri: 'Kreis Wehlau'.

³³ Cwpwrdd Arddangos Pedwar: Professor A Krüger, 'Vortrag zur Erinnerung vor 250 Jahren am 19. September 1957 zu Wehlau, zwischen dem Grossen Krüfürsten und der Krone Polen abgeschlossenen Souveränitätsvertrag'.

Mae'r ffocws ar hanes brenhinol Prwsia hefyd yn adlewyrchu tueddiadau ehangach yn hanesyddiaeth a chof yr Almaen. Yn sgil twf yn y diddordeb yn hanes Prwsia, mae sylw i'r frenhiniaeth hefyd wedi tyfu. Yn arbennig, mae arddangosfeydd sy'n ymdrin â hanes Friedrich Fawr a'r Frenhines Luisa wedi dod yn boblogaidd.³⁴ Mae'n bosibl ystyried portread y frenhiniaeth yn yr amgueddfa o fewn cyd-destun y duedd hon. Clymir hanes Dwyrain Prwsia i hanes brenhiniaeth Prwsia yn yr amgueddfa drwy'r model o Gastell Königsberg, sef prifddinas y rhanbarth (Kaliningrad erbyn heddiw).³⁵ Fe'i hadeiladwyd gan y Marchogion Teutonaidd, yr ymsefydlwyr gwreiddiol Almaenig, yn y drydedd ganrif ar ddeg. Mae'r castell yn arwyddocaol oherwydd coronwyd nifer o frenhinoedd Prwsia, gan gynnwys yr enwog Friedrich Fawr yn 1772.³⁶

Mae'n amlwg fod yr arddangosfa wedi ei chynllunio'n bennaf er mwyn cyflwyno ardal Wehlau i ymwelwyr nad ydynt yn gyfarwydd â hanes Dwyrain Prwsia a'i pherthynas â'r Almaen. Mae'r elfen hon ar goll mewn amgueddfeydd *Heimat* eraill a reolir gan yr allwladwyr eu hunain.³⁷ Mae hyn yn amlwg wrth gymharu dyluniad yr arddangosfeydd. Yn yr amgueddfeydd amaturaidd, arddangosir gwrthrychau ac arteffactau heb lawer o wybodaeth hanesyddol na ffeithiol. Cyfleir naratif hanesyddol clir yn amgueddfa Wehlau drwy fyrddau gwybodaeth ffeithiol yn ogystal ag arddangos arteffactau perthnasol. Y rheswm am y gwahaniaeth yw pwrpas y ddwy amgueddfa. Rhedir yr amgueddfeydd amaturaidd yn bennaf gan allwladwyr ar gyfer allwladwyr fel safle iddynt goffáu eu cartref ac atgyfnerthu eu hunaniaeth, felly nid oes angen yr un sylw ar addysgu. Hefyd gan nad ydynt wedi eu cynllunio gan guradiaid proffesiynol nac wedi eu cyllido gan y wladwriaeth, mae'r arddangosfeydd yn llai soffistigedig.

Arddangosir symbolau eraill sy'n gysylltiedig â Dwyrain Prwsia yn Amgueddfa Wehlau. Chwaraeodd symbolau swyddogaeth arwyddocaol eisoes mewn creu hunaniaeth cymdeithas neu grŵp. Yn sgil twf cenedlaetholdeb yn arbennig, daeth nifer o symbolau i symboleiddio hunaniaeth cenedl.³⁸ Mae'r un broses hefyd yn wir am ranbarthau. O fewn cymunedau'r allwladwyr yn arbennig, daeth symbolau'n rhan bwysig o fynegi hunaniaeth ac ymberthyn i garfan. Defnyddir amryw o symbolau i gynrychioli'r gwahanol ranbarthau gan fudiadau'r allwladwyr fel modd o greu undod ac atgyfnerthu hunaniaeth. Drwy arddangos symbolau

³⁴ Er enghraifft: Lattek, C. (1982), 'Preussen: Versuch einer Bilanz, The Prussia Exhibition, Berlin, August to November 1981', *History Workshop*, 13 (1), 174–180; Demandt, P. (2003), *Luisenkult: Die Unsterblichkeit der Königin von Preussen* (Köln: Böhlau Verlag); 'Luise. Leben und Mythos der Königin', Arddangosfa yn Palas Charlottenburg, Berlin, o fis Mawrth hyd at fis Mai 2010; 'Friederisiko. Friedrich der Große', Arddangosfa yn Palas Newydd a Parc Sanssouci, Potsdam, o fis Ebrill hyd at fis Hydref 2012.

³⁵ Gweler ffigwr 1.

³⁶ Fraser, D. (2000), *Frederick the Great* (Llundain: Allen Lane), t. 547.

³⁷ *Bromberger Sammlung*, 1/6/2013; *Heimatmuseum Lötzen*, 17/07/2013; *Haus der Heimat* (Preussisch Holland), 6/11/2013; *Museum Haus Hansestadt Danzig*, 7/11/2015; *Stuhmer Museum*, 15/04/2014; *Heimatstube der Kreisgemeinschaft Tilisit-Ragnit*, 17/04/2014; *Schippenbeiler Zimmer*, 18/04/2014. Ymwelwyd gan Arddun Hedydd Arwyn. O hyn ymlaen mae pob cyfeiriad at yr amgueddfeydd hyn yn cyfeirio at yr ymweliadau?

³⁸ Smith, A. D. (2010), *Nationalism*, 2ail argraffiad (Cambridge: Polity Press), tt. 7–8.

Dwyrain Prwsia yn yr amgueddfa, cynrychiolir y rhanbarth i'r ymwelwyr a symboleiddir hunaniaeth yr allwladwyr. Yn aml, cyfeirir at Ddwyrain Prwsia fel 'Gwlad y Coedwigoedd Tywyll', ac mae'r anifeiliaid gwyllt sy'n crwydro'r coedwigoedd yn ffurfio rhan bwysig o symbolaeth y rhanbarth. Dau anifail a arddangosir yw'r elc a'r bual Ewropeaidd.³⁹ Cofir a choffeir yr elc yn arbennig fel symbol o Ddwyrain Prwsia mewn nifer o ffynonellau gan gynnwys hanesion llafar, cylchgronau llyfrau a ffilmiau.⁴⁰ Mae'r elc mor ganolog fel symbol y rhanbarth nes bod arwyddlun Cymdeithas Ranbarthol Dwyrain Prwsia (*Landsmannschaft Ostpreussen*) yn ddelwedd o gorn carw elc.⁴¹ Yn ôl Benno Dilba, mae symbol yr elc a'r corn carw wedi bodoli fel symbol Dwyrain Prwsiaidd ers 1787 ac wedi ei ddefnyddio ar amryw o bethau, gan gynnwys baneri a gwisgoedd milwrol cyn 1945. Ers yr allwladiaid, mae'r anifail yn arbennig yn mynegi hiraeth y Prwsiaid Dwyreiniol oherwydd perthynas yr anifail â byd naturiol y rhanbarth.⁴²

Symbol arall a arddangosir o'r dalaith yw doliau yn gwisgo gwisg draddodiadol Dwyrain Prwsia. Yn ystod y ddeunawfed a'r bedwaredd ganrif ar bymtheg, daeth gwisgoedd cenedlaethol yn ffordd boblogaidd o fynegi aelodaeth o grŵp ethnig, cenedlaethol neu ranbarthol penodol.⁴³ Oherwydd nad oedd gan Ddwyrain Prwsia un wisg benodol ond yn hytrach nifer o wisgoedd amrywiol, dyfeisiwyd gwisg ar gyfer yr ardal yn ystod y cyfnod rhwng y ddau ryfel byd. Trwy edrych ar ffynonellau ehangach, darganfuwyd cysylltiad rhwng y wisg a ffasiwn y Natsïaid. Mewn pamffled a gynhyrchwyd gan Gymdeithas Ranbarthol Dwyrain Prwsia, datgelir mewn iaith lednais:

Als dann in den Jahren zwischen den beiden Kriegen der Gedanke einer schlichten und einfachen Lebensführung auch auf dem Gebiet der Bekleidung immer mehr Raum gewann, fanden viele ostpreußischen Mädchen und Frauen wieder zum trachlichen Kleid zurück.

(Yn y blynyddoedd rhwng y rhyfeloedd, cafodd y cysyniad o fywyd plaen a syml hefyd effaith ar y byd dillad a chanfu mwy a mwy o ferched eu ffordd yn ôl at y wisg draddodiadol.)⁴⁴

Roedd y 'ffordd blaen a syml o fyw' y cyfeirir ati yn rhan o ymgyrch y Natsïaid i annog merched i ddychwelyd i ffurfiau mwy traddodiadol a 'Völkish' o wisgo gan wrthod ffasiynau modern.⁴⁵ Felly yn y bôn, roedd gwisg Dwyrain Prwsia wedi ei dyfeisio fel rhan o ddelfryd

³⁹ Gweler Ffigwr 1.

⁴⁰ Dilba, B. (1995), *Der Elch und die Elchschaufel Symbole Ostpreussens* (Hamburg: Landsmannschaft Ostpreussen); Puchstein, E. (1928), *Der Elch in Seinem Ostpreussischen Asyl* (Kulturfilm E. Puchstein); Jochen Wiedermann, J. (1956), *Land Der Dunklen Wälder* (Fortuna-Film-Produktion).

⁴¹ Landsmannschaft Ostpreussen e.V. (2015), <<http://www.ostpreussen.de/lo/lo-startseite.html>> [Cyrchwyd: 29 Gorffennaf 2015].

⁴² Dilba, *Der Elch*, t. 5.

⁴³ Welters, L. (1999), 'Introduction: Folk Dress, Supernatural Beliefs and the Body', yn Welters, L. (gol.), *Folk Dress in Europe and Anatolia* (Oxford: Bloomsbury), t. 3.

⁴⁴ Ibid., t. 12.

⁴⁵ Guenther, I. (2004), *Nazi Chic? Fashioning Women in the Third Reich* (Oxford: Berg), t. 99.

ffasiynol y Natsiaid. Mae Andreas Kossert hefyd yn cydnabod y duedd hon wrth gyfeirio at y wisg Fasuraidd.⁴⁶ Serch yr amwysedd, nid oes unrhyw drafodaeth ar yr elfen hon o hanes y ffrog ond yn hytrach fe'i defnyddiwyd yn anfeiriadol fel symbol o hunaniaeth Dwyrain Prwsia. Drwgdybir nas amheuir gwreiddiau'r traddodiad gan fod y wisg mor arwyddocaol i hunaniaeth Dwyrain Prwsia.

Yn y rhan gyntaf, gellir adnabod patrwm sy'n gyson ar draws yr amgueddfa – h.y. cyflwynir gwahanol haenau o hanes i wahanol gynulleidfaoedd. Mae'r themâu cychwynnol a bortreedir yn cynrychioli hanes cyffredinol sy'n targedu ymwelwyr heb unrhyw wybodaeth flaenorol o'r rhanbarth. Yn yr haen nesaf, sef yr ardal leol, targedir ymwelwyr sy'n allwladwyr ac sydd eisiau ymweld â'r amgueddfa er mwyn cofio a choffâu eu mamwlad golledig.

Trwy edrych ar y gwahanol arteffactau a arddangosir, mae'n bosibl dadansoddi'r ddelwedd o Wehlau a gyfleir gan yr amgueddfa. Adlewyrchir themâu fel crefydd, addysg a gwaith ac felly portreedir y fro fel un amaethyddol a chrefyddol sy'n parchu addysg a chynnydd. Yn y rhan hon o'r arddangosfa, ni cheir ymdriniaeth feiriadol o hanes yr Almaen na Phrwsia. Ni chynrychiolir elfennau mwy cymhleth yr hanes, fel perthnasau cymdeithasol-economaidd neu ethnig, hanes gwleidyddol ac aflonyddwch, sy'n debyg i'r amgueddfeydd amaturaidd o ran natur y cynnwys.

Y brif argraff o Wehlau a gyfleir gan yr arddangosfa yw ardal wledig a luniwyd gan amaethyddiaeth. Ond yn ddiddorol ni cheir unrhyw drafodaeth o'r hierarchaeth a oedd yn rhan annatod o gymdeithas ac economi'r ardal. Yma, mae'r arddangosfa'n adlewyrchu diwylliant cof yr allwladwyr eto.⁴⁷ Gellir deall hyn fel enghraifft arall o'r cyfamod rhwng y ddau naratif hanesyddol. Roedd Prwsia'n enwog am y dosbarth cymdeithasol o foneddigion a alwyd yn *Junker*. Oherwydd yr allwladriad, diflannodd y dosbarth hwn o'r gymdeithas, ond yn y cyfnod cyn yr Ail Ryfel Byd roedd yn ddosbarth a chanddo rôl bwysig a dylanwadol. Yn ogystal â pherchnogaeth ar y tir, roedd gan y boneddigion rym a statws.⁴⁸ Ar y cyfan roedd y perthnasau cymdeithasol-economaidd yn fwy tebyg i'r ddeunawfed ganrif na'r rhai a fodolai yn yr ardaloedd modern, diwydiannol, a threfol yn fwy i'r gorllewin fel Berlin. Rhennir cymdeithas y wlad yn dair haen: y boneddigion (*Junker*), ffermwyr (*Bauer*) a'r werin amaethyddol.⁴⁹ Mae haneswyr wedi beirniadu'r *Junker* a beiwyd nifer o broblemau

⁴⁶ Mae Masuria yn ardal yn ne-ddwyrain Dwyrain Prwsia. Kossert, A. (2003), '“Grenzlandpolitik” und Ostforschung and der Peripherie des Reiches: Das Ostpreußische Masuren 1919–1945', *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*, 51 (2), 141.

⁴⁷ Gellir adnabod agweddau tebyg mewn amryw ffynonellau gan unigolion a sefydliadau'r allwladwyr. Er enghraifft: cyfweliad A. H. Arwyn â H. Schacht, 25.8.2011; cyfweliad A. H. Arwyn â H. Kowald, 5.11.2010; Wels, C. (2007), *Der unvergessene Weg: eine ostpreussische Biografie* (Berlin: Friedling); Wokulat, J. (2005), 'Hochheim. Eine Gutschronik – Wesentlich nach Aufzeichnungen meiner Grossmutter Elisabeth Wokulat', *Heimatbrief Kreis Gerdauen*, Mehefin 2005.

⁴⁸ Baranowski, S. (1996), 'East Elbian Landed Elites and Germany's Turn to Fascism: The Sonderweg Controversy Revisited', *European History Quarterly*, 23 (2), 209–240.

⁴⁹ Machray, R. (1943), *East Prussia: Menace to Poland and Peace* (Llundain: G. Allen & Unwin Ltd.) t. 78; Baranowski, S. (1995), *The Sanctity of Rural Life: Nobility, Protestantism, and Nazism in Weimar Prussia* (Oxford: Oxford University Press), t. 62.

Prwsia a hyd yn oed twf Natsiaeth ar y grŵp cymdeithasol hwn.⁵⁰ Cysylltwyd y bonheddwyr yn uniongyrchol â phrwsiaeth a'r elfennau gwaethaf o'r diwylliant a'r gymdeithas Almaenig. Mae'r bwch yma eto yn enghraifft o sut y mae'r amgueddfa yn negodi'r ddau fersiwn o hanes drwy gyflwyno hanes yr allwladwyr yn ôl eu naratif hwy.

Yn yr ymdriniaeth â bywyd amaethyddol ni ellir gweld unrhyw drafodaeth ar broblemau cymdeithas Brwsiaidd. Cysylltir yr ardal ag amaethyddiaeth drwy lun du a gwyn enfawr o weithwyr amaethyddol yn cynaeafu gwair sy'n dominyddu wal gefn yr amgueddfa. Yn y testun wrth ymyl y llun, disgrifir nodweddion topograffig yr ardal yn ogystal ag ansawdd a defnydd y tir. Mae hefyd yn cynnwys gwybodaeth am wahanol ffermydd a leolwyd yn y fro a disgrifiadau o'u maint. Fel yng ngweddill Dwyrain Prwsia, roedd y boneddigion yn berchen ar y stadau mwyaf llewyrchus. Yn ôl y bwrdd gwybodaeth, yn 1939 roedd 138 o ffermydd y fro dros 1500 hectar, 637 o ffermydd rhwng 20 a 100 hectar a 1804 o ffermydd yn llai na 20 hectar, ac felly roedd lleiafrif o'r bobol yn berchen ar ran helaethaf y tir.⁵¹ Ond yn lle adfyfrio ar yr annhegwch systemig hwn, fel y trafodir yn yr hanesyddiaeth,⁵² mae'r amgueddfa yn hytrach yn cyflwyno portread syml o gymdeithas drefnus a chanddi wreiddiau Prwseg balch.

Tywyllir hanes cymhleth yr ardal ymhellach pan ystyrir y cyfnodau a materion hanesyddol nas ymdriniwyd â hwy gan yr arddangosfa. Er enghraifft, ni chrybwyllir hanes Dwyrain Prwsia yn ystod cyfnod Gweriniaeth Weimar heblaw am air bach am raniad y rhanbarth o weddill yr Almaen gan y Coridor Pwylaidd yn dilyn Cytundeb Versailles.⁵³ Wrth ystyried hanes cyffrous a phellgyrhaeddol cyfnod Weimar, yn enwedig yn Nwyrain Prwsia, mae'n rhyfeddol nad oes mwy o sylw wedi ei roi iddo.⁵⁴ Mae hyn yn fwy anarferol fyth oherwydd mae arddangosfeydd a drefnir gan y wladwriaeth Almaenig yn rhoi mwy o bwyslais fel arfer ar elfennau anoddaf hanes yr Almaen na'r rhai sydd wedi eu creu gan allwladwyr.⁵⁵ Damcenir bod y diffyg trafodaeth yn adlewyrchiad o'r cymhlethdod o ymdrin â hanes yr Almaen yn y ganrif ddiwethaf mewn amgueddfa fach ac yn enghraifft arall o'r cyfamod rhwng y ddau fersiwn o hanes.

Adlewyrchir hyn hefyd yn yr ymdriniaeth â'r Drydedd Reich. Mae'r ymdriniaeth mor gynnwl nes ei bod bron yn anweladwy yn yr adran sy'n canolbwyntio ar Wehlau cyn yr Ail

⁵⁰ Am drafodaeth ar yr hanesyddiaeth gweler Baranowski, S. (1987), 'Continuity and Contingency: Agrarian Elites, Conservative Institutions and East Elbia in Modern German History', *Social History*, 12 (2), 285–308 (285–6).

⁵¹ Bwrdd gwybodaeth pedwar: 'Wehlau Land'.

⁵² Gweler Kossert, *Ostpreussen*, t. 256; Tilizki, C (2003), *Alltag in Ostpreussen 1940–1945* (Würzburg: Fechsigt), t. 11.

⁵³ Bwrdd gwybodaeth un: 'Ostpreussen'.

⁵⁴ Pölking, H. (2012), *Ostpreussen. Biographie einer Provinz*, 2ail argraffiad (Berlin: Be.bra Verlag), tt. 429–95.

⁵⁵ Mae asesiad o'r gwahaniaethau rhwng portreadau gan y wladwriaeth a'r allwladwyr yn amlwg yn Niven, B. (2007), 'Implicit Equations in Constructions of German Suffering', yn Schmitz, H. (gol.), *A Nation of Victims? Representations of German Wartime Suffering from 1945 to the Present* (Amsterdam, Efrog Newydd: Rodopi), tt. 120–1.

Ryfel Byd. Dyma'r hyn a ddywedir ar fwrdd gwybodaeth cyntaf yr arddangosfa, sy'n trafod hanes Dwyrain Prwsia:

1933 übernahm mit dem Gauleiter Erich Koch die Nationalsozialisten wie im ganzen Reich auch hier die Macht.

([Yn] 1933 cipiodd y Sosialwyr Cenedlaethol gyda *Gauleiter*⁵⁶ Erich Koch b'w'r hefyd yma [yn Nwyrain Prwsia] fel yng ngweddill y wlad.)⁵⁷

Dyma'r unig dro y crybwyllwyd y Natsïaid yn cipio pŵer yn yr holl arddangosfa. Ni thrafodir erlid yr Iddewon, lleiafrifau eraill na gwrthwynebwyr gwleidyddol yn yr arddangosfa ychwaith.

Hefyd, ni ellir gweld nemor ddim arteffactau sy'n gysylltiedig â'r Drydedd Reich. Yr unig wrthrychau sy'n dod yn uniongyrchol o gyfnod y Natsïaid yw dwy 'Croes y Mamau' a arddangosir mewn cist y drws nesaf i eitemau hynaws fel capiau ysgol a'r wisg draddodiadol.⁵⁸ Roedd 'Croes y Mamau' yn rhan o bolisiau atgenhedlu'r gyfundrefn a wobrwyaï mamau â theuluoedd mawr. Derbyniodd mam â phump o blant y fedal efydd, derbyniodd mam â chwech o blant fedal arian a chyflwynwyd medal aur i'r mamau â saith o blant neu fwy.⁵⁹ Dywed y disgrifiad:

Mutterkreuz in Silber. Verliehen an Meta Darge für 6 Kinder aus Schirrau Kreis Wehlau am 16.12.1938. Besonders im ländlichen Bereich hatten die Familien traditionsgemäß häufig viele Kinder.

(Croes y Mamau arian. Enillwyd gan Meta Drage o Schirrau yng Nghylch Wehlau ar 16.12.1938 am [fagu] 6 o blant. Yn enwedig mewn ardaloedd gwledig, roedd yn draddodiadol i nifer o deuluoedd fagu llawer o blant.)

Mae'r ymdriniaeth hon yn anarferol iawn mewn arddangosfeydd a noddir gan y wladwriaeth gan eu bod, fel arfer, yn feirniadol tu hwnt o'r cyfnod. Dengys yr enghraifft hon bod anghysondeb hefyd wrth ymdrin â hanes y Drydydd Reich yn sffêr gyhoeddus yr Almaen.⁶⁰ Trwy arddangos yr arteffactau o gyfnod y Drydydd Reich wrth ymyl arteffactau eraill heb sylw na thrafodaeth, gellir dadlau bod hanes y Drydydd Reich yn cael ei normaleiddio. Hynny yw, nid yw hanes y Drydydd Reich – ac felly'r Holocaust – yn cael ei drin ar wahân i weddill hanes yr Almaen. Mae hyn wrth gwrs yn broblematig, yn enwedig wrth ystyried y dadleuon helaeth sydd wedi bodoli'n gysylltiedig â'r pwnc. Mae ymgeisiau i normaleiddio hanes y cyfnod wedi eu beirniadu'n hallt ac wedi achosi trafodaethau dadleuol yn y sffêr

⁵⁶ *Gauleiter* oedd yr enw ar reolwyr rhanbarthol y Blaid Natsïaidd.

⁵⁷ Bwrdd gwybodaeth un: 'Ostpreussen'.

⁵⁸ Cwprdd arddangos tri: Eitem 3 'Mutterkreuz in Silber' ac Eitem 5 'Mutterkreuz in Gold'.

⁵⁹ Koonz, C. (1987), *Mothers in the Fatherland: Women, the Family and Nazi Politics* (Efrog Newydd: St. Martin's Press), t. 186.

⁶⁰ Mae hyn yn amlwg yn arddangosfa parhaol y Deutsche Historisches Museum yn Berlin. *Deutsche Geschichte in Bildern und Zeugnissen, Dauerausstellung*, llyfryn arddangosfa'r *Deutsche Historisches Museum*, <https://www.dhm.de/fileadmin/medien/relaunch/ausstellungen/DA/161107_DHM_Dauerausstellung_Flyer_DE-EN_LowRes.pdf> [Cyrchwyd: 1 Mawrth 2017].

gyhoeddus. Rhai o'r achosion enwocaf oedd y '*Historikerstreit*' ('Dadl yr haneswyr') yn yr 1980au pan geisiodd haneswyr ceidwadol fel Ernst Nolte ac Andreas Hilgrüber alw am i hanes yr Almaen ganolbwyntio llai ar yr Holocaust fel modd o greu hunaniaeth Almaenig newydd yng Ngorllewin yr Almaen.⁶¹ Enghraifft arall o'r dadleuon hyn yw'r gystadleuaeth cof a ddatblygodd yn sgil llyfr W. G. Sebald, *Air, War and Literature*, am y rhyfel fomio yn erbyn yr Almaen yn ystod yr Ail Ryfel Byd.⁶² Defnyddiodd Sebald eirfa sydd fel arfer yn gysylltiedig â'r Holocaust i drafod y rhyfel fomio. Oherwydd hyn, fe'i cyhuddwyd o hafalu dioddefaint yr Almaenwyr a dioddefaint yr Iddewon, a thrwy hynny leihau unigrywiaeth yr Holocaust. Felly yn gyhoeddus, mae cyflwyno hanes y Drydydd Reich mewn ffordd a all ddenu cyhuddiad o normaleiddio yn ddadleuol. Mae'r methiant hwn i feirniadu cyfnod y Natsïaid yn debyg iawn i'r portreadau a ganfyddir yn amgueddfeydd yr allwladwyr. Ar y cyfan, gellir dehongli'r tebygrwydd ym mhortread yr *Heimat* golledig yn Amgueddfa Wehlau fel mynegiant o ddiwylliant cof lluosogol Gweriniaeth Ffederal yr Almaen ers 1989. Hynny yw, mae gwahanol bortreadau o hanes yr Almaen yn bodoli'n gyhoeddus yn yr Almaen sy'n adlewyrchu diddordebau gwahanol garfannau.

Ffigwr 2: Ffin sy'n cynrychioli'r newid o heddwch i ddechrau'r Ail Ryfel Byd

⁶¹ Baldwin, P. (1990), *Reworking the Past: Hitler, the Holocaust and the Historians' Controversy* (Boston, M.A: Beacon).

⁶² Sebald, W. G. (2001), *Luftkrieg und Literatur* (Frankfurt: S. Fischer). Am drafodaeth ar y testun, gweler Fuchs, 'A Heimat'.

Serch y tebygrwydd o ran portread Wehlau cyn 1939, ni allai'r portread o'r Ail Ryfel Byd fod yn fwy gwahanol i'r hyn a arddangosir mewn amgueddfeydd *Heimat* eraill. Yn y rhan hon, mae'r ymdriniaeth â hanes y rhyfel yn gwrth-ddweud naratif yr allwladwyr a'u hamgueddfeydd ac yn adlewyrchu diwylliant y cof cyhoeddus. Gellir ystyried hyn fel rhan arall o'r cyfamod, ond yn yr achos hwn, adlewyrchir naratif y wladwriaeth yn hytrach na naratif yr allwladwyr. Yn Amgueddfa Wehlau, rhwygwyd llonyddwch yr *Heimat* gan ddechreuad y rhyfel. Mae'r llun amaethyddol enfawr ar y wal gefn, a grybwyllwyd cynt, wedi ei dorri'n ddanheddog ar ei ochor chwith er mwyn cynrychioli diwedd heddwch yr *Heimat* a dechreuad rhyfel a cholled.

Ceir y wybodaeth ganlynol ar y bwrdd gwybodaeth:

Durch den Einmarsch der deutschen Wehrmacht in Polen auf Befehl der nationalsozialistischen Führung im September 1939 begann der 2. Weltkrieg in Europa mit Millionen Toten auf allen Seiten und der letztendlichen Folge der Flucht und Vertreibung aus den damaligen deutschen Ostgebieten.

(Dechreuodd yr Ail Ryfel Byd yn Ewrop drwy ymosodiad byddin yr Almaen, a oedd o dan orchymyn y Sosialwyr Cenedlaethol, ar Wlad Pwyl ym mis Medi 1939. Gyda miliynau o farwolaethau ar bob ochr roedd fföedigaeth ac allwladïad yr Almaenwyr o'r taleithiau dwyreiniol yn ganlyniad terfynol i'r ymosodiad.)⁶³

Pwysleisir cysylltiad uniongyrchol rhwng gweithredoedd y Natsïaid, yr Ail Ryfel Byd a'r allwladïad gan y geiriau hyn. Gwelir gwahaniaeth mawr yma i sut y mae nifer o allwladwyr yn canfod y digwyddiadau a arweiniodd at eu hallwladïad. Yng nghof unigolion yn ogystal â phortreadau gan y mudiadau sy'n cynrychioli'r allwladwyr, mae'r cysylltiad rhwng y rhyfel, a ddechreuwyd gan y Natsïaid, a'r allwladïad yn aneglur.⁶⁴ Mae hyn er mwyn sicrhau eu statws fel dioddefwyr a'u pellhau o'r ddelwedd o Almaenwyr fel troseddwyr.

Atgyfnertha'r gosodiad yn y dyfyniad uchod y cysylltir ffawd yr allwladwyr yn uniongyrchol â'r rhyfel gan gyfres o ddelweddau. Wrth ymyl y llun danheddog, ceir casgliad o ffotograffau yn dangos arswydau'r rhyfel. Mae'r lluniau yn cynnwys trefi wedi eu dinistrio gan fomiau, beddau rhyfel, cyrff sifiliaid wedi eu gwasgaru ar hyd y stryd, milwyr yn cael eu saethu, ffoaduriaid yn dianc i lawr strydoedd gorlawn, weiren bigog a ffensys y gwerysll crynhoi, ynghyd â chwmwl madarch y bom atom. Arddangosir ffotograffau o farwolaeth unigolyn wrth ymyl marwolaeth miliynau er mwyn dynodi bod marwolaeth yr unigolyn lawn mor ddychrynllyd â dioddefaint a marwolaeth miliynau, ac i'r gwrthwyneb. Mae hefyd yn gosod yr allwladïad Almaenig o fewn y cyd-destun ehangach hwn o ddiodeffaint llawer o bobl yn ystod yr Ail Ryfel Byd.

⁶³ Bwrdd gwybodaeth chwech: 'Angfang 1945 ...'

⁶⁴ Arwyn, A. H., 'Forging and Identity? Expellee Organisations and Expellee Culture in the Federal Republic of Germany, 1949–2009', traethawd MA, Prifysgol Aberystwyth, Aberystwyth, 2009, t. 67: Niven, 'Implicit Equations', tt. 115–18.

Ffigwr 3: Ffotograffau yn dangos arswydau'r rhyfel

Yn yr amgueddfeydd *Heimat* eraill yr ymwelwyd â hwy, nid oedd sôn am y cysylltiad rhwng Natsiaeth, y rhyfel a'r allwladïad o gwbl. Nid oeddynt chwaith yn arddangos y cysylltiad hanesyddol rhwng ffawd yr allwladwyr Almaenig a'r Iddewon, pobl Gwlad Pwyl nac unrhyw ddioddefwyr eraill. Ymhlith mudiadau'r allwladwyr (a rhai unigolion), ceir tueddiad i ragori ar y cysylltiadau rhwng gweithredoedd y Natsïaid, y rhyfel a gychwynnwyd gan y Natsïaid, a'r allwladïad.⁶⁵ Drwy bortreadu'r berthynas rhwng y rhyfel a'r allwladïad, mae Amgueddfa Wehlau yn adlewyrchu'r diwylliant cof Almaenig ehangach yn hytrach na diwylliant cof yr allwladwyr yn unig, ac mae'n enghraifft o sut y mae'r naratif wedi newid i adlewyrchu'r cof cyhoeddus yn achos y rhyfel.

⁶⁵ Salzborn, S. (2007), 'The German Myth of a Victim Nation: (Re-)presenting Germans as Victims in the New Debate on their Flight and Expulsion from Eastern Europe', yn Schmitz (gol.), *A Nation of Victims?*, t. 97; Hahn, H., a Hahn, E. (2010), *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: Legenden, Mythos, Geschichte* (Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh), tt. 79-81.

Y thema bwysig nesaf a bortreedir yn yr arddangosfa yw fföedigaeth yr Almaenwyr rhag y Fyddin Goch ar ddiwedd yr Ail Ryfel Byd. Dwyrain Prwsia oedd y rhanbarth cyntaf Almaenig yr ymosodwyd arno gan y fyddin Sofietaidd. Oherwydd y bygythiad hwn, dihangodd nifer o drigolion yr ardal. Felly mae'r profiad o ffoi ac yna o allwladriad yn ddigwyddiadau canolog ym mhrofiad cyfunol yr allwladwyr. Wrth ymdrin â'r fföedigaeth, mae'r arddangosfa'n newid eto i adlewyrchu diwylliant cof yr allwladwyr ac felly dyma enghraifft arall o'r cyfamod rhwng y ddau naratif hanesyddol. Prif neges y rhan hon o'r amgueddfa yw dioddefaint yr allwladwyr yn ystod eu taith i'r gorllewin. Yn Amgueddfa Wehlau, mae'r ardal sy'n ymwneud â'r fföedigaeth yn cyfleu dioddefaint yr allwladwyr mewn ffordd debyg i'r amgueddfeydd eraill yr ymwelwyd â hwy.⁶⁶ Cyfleir hyn mewn nifer o ffyrdd, fel yr olygfa o fföedigaeth lle yr arddangosir model o dad-cu yn tynnu berfa drol yn dal ei wŷr sâl wedi ei lapio mewn blancedi. Dyma olygfa a fuasai'n adnabyddus i'r rhai a oedd wedi profi'r fföedigaeth oherwydd ei thebygrwydd i ddisgrifiadau unigolion o'r profiad.⁶⁷

Ffigwr 4: Golygfa o fföedigaeth a chesys dillad

⁶⁶ *Bromberger Sammlung; Heimatmuseum Lötzen; Haus der Heimat; Museum Haus Hansstadt Danzig; Heimatstube der Kreisgemeinschaft Tilisit-Ragnit; Stuhmer Museum; Schippenbeiler Zimmer.*

⁶⁷ Dyma rhai enghreifftiau o hunangofiannau: Bergmann, G. (2006), *Mit Kopf und Herz: mein weiter Weg ins Leben* (Toppenstedt: Ohweg); Wels, C. (2007), *Der unvergessene Weg: eine ostpreussische Biografie* (Berlin, Frieling & Huffmann GmgH); Buchholz, H. (2008), *Iwan, das Panjepferd: Eine Kindheit zwischen Krieg und Frieden* (Reinbek, Buchholz).

Mae'r testun wrth ymyl yr olygfa yn sensitif iawn i ddiodefaint y bobl a oedd wedi ffoi rhag y Fyddin Goch ar ddiwedd y rhyfel. Mae'n tynnu sylw at drafferthion y merched, plant a hen bobl a aeth drwy'r profiad dychrynlyd o ffoi.⁶⁸ Pwysleisir hefyd ansicrwydd mawr yr holl brofiad o safbwynt afleoliad, ond hefyd y nifer a gollodd eu teuluoedd wrth ddianc – rhai am fisoedd a rhai eraill am byth. Trafodir hefyd yr effeithiau hir dymor o ffoi a'r ffaith fod cof y profiadau hyn yn parhau i fod yn ddirdynol iawn i nifer fawr o'r ffoaduriaid. Mae'r dystiolaeth gan lygaid dystion ar y bwrdd gwybodaeth yn ogystal â chyflwyniad amlgyfryngol yn dod â'r profiad yn fyw ynghyd â rhoi'r cyfle i'r ymwelydd ymdeimlo â phrofiad yr unigolyn.⁶⁹ Yn Amgueddfa Wehlau, ceir mwy o wybodaeth ffeithiol am y fföedigaeth na'r hyn a geir yn yr amgueddfeydd eraill. Y rheswm am hyn yw'r angen i addysgu ymwelwyr nad ydynt yn gyfarwydd â hanes y fföedigaeth. Dyma eto dystiolaeth o sut y mae'r Amgueddfa'n gweithredu ar haenau gwahanol i wahanol ymwelwyr.

Ffordd arall yr arddangosir y fföedigaeth yn Amgueddfa Wehlau a'r amgueddfeydd amaturaid yw trwy gesys dillad yn llawn gwrthrychau a gludwyd gan ffoaduriaid.⁷⁰ Mae'r cesys yn ffordd gyffredinol o symboleiddio mudo (gwirfoddol a gorfodol) mewn amgueddfeydd.⁷¹ Yn ôl Irit Rogoff, mae'r cês dillad yn ymgorffori '*the tool of ideological constructions either of utopian new beginnings or of tragic doomed endings*'.⁷² Yng nghyd-destun fföedigaeth yr Almaenwyr cyfleir, wrth gwrs, yr ail ystyr. Yn ogystal â phortreadu hanes mudo, defnyddir cesys hefyd i arddangos colled a marwolaeth ac i gynrychioli hanes yr unigolyn mewn amgueddfeydd a chofebion yr Holocost.⁷³ Serch hynny, nid adfyfyrir o gwbl ar y cysylltiad symbolaidd hyn sydd eto'n amlygu amwyseddau'r arddangosfa fel yn achos yr ymdriniaeth â'r Drydydd Reich.

Yn olaf, cynrychiolir hanes integreiddio'r allwladwyr i Sacsoni Isaf. Yr agwedd fwyaf trawiadol am y rhan hon yw'r adlewyrchiad o ddiwylliant cof cenedlaethol yr Almaenwyr a mythau am integreiddiad yr allwladwyr i'r Weriniaeth Ffederal. Mae'r ffaith fod rhan sy'n cynrychioli hanes integreiddio'r allwladwyr yn bodoli o gwbl yn dystiolaeth o ddylanwad diwylliant y cof cyhoeddus ar yr arddangosfa. Yn yr arddangosfeydd diweddaraf ar hanes yr allwladwyr a ariannwyd gan gyrff cyhoeddus, fel yr arddangosfa '*Flucht, Vertreibung, Integration*' ('Fföedigaeth, Allwladiaid, Integreiddiad') a agorodd yn 2005 yn Amgueddfa Hanes yr Almaen yn Bonn, pwysleisir hanes integreiddio'r allwladwyr ar draul pob agwedd arall ar eu hanes.⁷⁴ Os ystyrir amgueddfeydd cyhoeddus fel mynegiant o ddiwylliant cof y genedl Almaenig, mae hanes integreiddio'r allwladwyr wedi ei flaenoriaethu dros bob elfen arall o'r stori. Gellir dadansoddi hyn fel cais i glymu hunaniaeth yr allwladwyr i'r Weriniaeth

⁶⁸ Bwrdd gwybodaeth saith: 'Die Flucht'.

⁶⁹ Bwrdd gwybodaeth saith: 'Zeitzeugen'.

⁷⁰ Gweler ffigwr 4.

⁷¹ Crooke, E. (2014), 'The Migrant and the Museum: Place and Representation in Ireland', yn Gourievidis, L. (gol.), *Museums and Migration: History, Memory and Politics* (London: Routledge), t. 191.

⁷² Rogoff, I. (2000), *Tierra Infirma: Geography's Visual Culture* (London: Routledge), t. 37.

⁷³ Wiedmer, C. (1999), *The Claims of Memory: Representation of the Holocaust* (Efrog Newydd: Cornell University Press), t. 47.

⁷⁴ Arwyn, 'Forging', tt. 28–9.

Ffederal a phwysleisio eu cyfraniad at y wladwriaeth. Mae'r ddadl hon yn fwy amlwg fyth os ystyrir portread yr integreiddiad yn yr amgueddfeydd a reolir gan yr allwladwyr eu hunain – lle nad oes yr un cyfeiriad at integreiddiad o gwbl.⁷⁵

Gellir adnabod y pwyslais a roddir ar integreiddiad yr allwladwyr i ardal Syke yn Amgueddfa Wehlau mewn nifer o wahanol ffyrdd. Yr hyn sydd fwyaf trawiadol yw'r modd y priodolir tipyn yn fwy o'r amgueddfa i brofiad yr allwladwyr yn ardal Syke nag i'r *Heimat* golledig a'r fföedigaeth. Mae holl lawr uchaf yr amgueddfa'n arddangos arteffactau a gwybodaeth sy'n cysylltu'r allwladwyr â Syke a thalaith Sacsoni Isaf. Pwysleisir pwysigrwydd yr integreiddiad drwy'r ffaith fod y rhan hon wedi'i gosod dros lawr cyfan a bod gweddill yr hanes yn rhannu'r llawr gwaelod.

Ffigwr 5: Golygfa o swyddfa cofrestru allwladwyr

⁷⁵ *Bromberger Sammlung; Heimatmuseum Lötzen; Haus der Heimat; Museum Haus Hansestadt Danzig; Heimatstube der Kreisgemeinschaft Tilisit-Ragnit; Stuhmer Museum; Schippenbeiler Zimmer.*

Ar yr ail lawr, symboleiddir y broses o symud o'r hen *Heimat* i'r fro newydd yn Sacsoni Isaf drwy arteffactau a byrddau gwybodaeth. Ar ben y grisiau, arddangosir golygfa o swyddfa cofrestru allwladwyr sy'n ymgorffori dyfodiad yr allwladwyr. Yma, ceir stamp rwber, teipiadur, desg, cwpwrdd ffeiliau a chofrestr o enwau sy'n cyfleu darlun o fiwrocratiaeth Almaenig trefnus. Arddangosir cofrestr drefnus a manwl o holl enwau'r allwladwyr newydd yn yr ardal. Gosodir yr olygfa fiwrocraidaidd hon ar ddechrau'r naratif integreiddio am ddau reswm. I ddechrau, mae'n arddangos rôl yr awdurdodau lleol, a hefyd yn anuniongyrchol y wladwriaeth Almaenig fel ailgartrefiad yr allwladwyr, ac felly'n pwysleisio rôl y wladwriaeth yn eu hintegreiddiad. Hefyd, mae'n dynodi'r newid o'r anhrefn a brofwyd gan yr allwladwyr yn ystod y fföedigaeth a'r allwladïad, i drefnusrwydd, diogelwch a llonyddwch y gorllewin.

Defnyddir tystiolaeth llygad-dystion i gefnogi'r cysyniad o Syke a Gorllewin yr Almaen fel hafan o ddiogelwch a threfn. Arddangosir geiriau Rudi Geisler, allwladwr o Silesia wrth ymyl y ddesg. Disgrifia Rudi ei brofiad ef a'i deulu o'r fiwrocratiaeth leol a'u hagwedd amyneddgar. Ond y rhan fwyaf trawiadol o'i stori yw'r darn canlynol:

Und das Wichtigste für meine Mutter aus der grossen Amtswelt in Syke wiederholte sie noch mehrmals an diesem Tage: "Die hoben uns wie richtige Menschen on-gesprocha". Und "Uff dem Heemwege mussten mir keene Ongst hoben vom Plündern.

(A'r [peth] pwysicaf i mam am y byd mawr biwrocraidaidd yn Syke y soniodd amdano nifer o weithiau'r diwrnod hwnnw oedd: "Fe siaradon nhw â ni fel bodau dynol". Ac "ar y ffordd adref ni fydd rhaid i ni boeni am ladrata".)⁷⁶

Mae'r dyfyniad hwn yn arddangos nifer o elfennau nodedig. Er enghraifft, mae'r ffaith fod y fam mor hapus i gael ei thrin fel 'bod dynol' gan y swyddogion yn Syke yn dystiolaeth o'r driniaeth enbyd a ddiodefwyd gan yr allwladwyr wrth gilio i'r gorllewin. Mae hefyd yn tanlinellu'r portread o Syke fel hafan o ddiogelwch a threfn o gymharu â Dwyrain Ewrop. Ar ddiwedd y rhyfel ac yn ystod y cyfnod o allwladïad (1945–8), aeth pobl Dwyrain Ewrop ati i ddial ar yr Almaenwyr am y modd y gwnaethant achosi eu dioddefaint yn ystod y rhyfel. Ymosodwyd ar yr allwladwyr ac nid oedd ganddynt hawliau sifil na chyfreithiol. Wrth gael eu prosesu gan swyddogion y gwladwriaethau y'u herlidiwyd ohonynt, cafodd yr allwladwyr yn aml eu cam-drin, a dygwyd eu heiddo oddi arnynt.⁷⁷ Felly roedd cyrraedd Syke yn rhyddhad mawr ac yn ailgyflwyniad i rywfaint o ddiogelwch a threfn.

Mae'r dyfyniad hefyd yn awgrymu nad oedd ymsefydlu yn y gorllewin yn hawdd i'r allwladwyr bob tro. Ysgrifennir geiriau mam Rudi yn nhafodiaith Silesia. Roedd nifer mawr o'r allwladwyr â thafodiaith wahanol i'r 'brodorion' yn yr ardaloedd lle y'u hailgartrefwyd. Felly mae defnyddio'r dafodiaith yn yr arddangosfa nid yn unig yn dod ag elfen bersonol

⁷⁶ Bwrdd gwybodaeth dau (ail lawr): 'Zeitzeugen'.

⁷⁷ Gweler Douglas, *Orderly and Humane*, am drafodaeth ar y driniaeth a roddwyd i'r allwladwyr y tu hwnt i'r Llinell Oder-Neisse.

i'r stori, ond hefyd yn cyfleu'r profiad o fudo i ardaloedd ieithyddol gwahanol. Mae hefyd yn amlinellu pa mor estron oedd yr allwladwyr i'r bobl yn y gorllewin. Roedd y bobl leol yn aml yn ystyried yr allwladwyr nid fel Almaenwyr ond fel pla o estroniaid o'r dwyrain. Cyfeiriwyd atynt gan rai fel 'Polaken', sy'n air difriol am berson o Wlad Pwyl.⁷⁸ Serch fod 'brodorion' Gorllewin yr Almaen o'r un genedl â'r allwladwyr, roedd y gwahaniaethau rhanbarthol yn amlwg iawn a thanlinellir y gwahaniaeth hwn drwy'r defnydd o dafodiaith yn yr arddangosfa.

Ffigwr 6: Nwyddau o'r cyfnod yn dilyn y rhyfel

⁷⁸ Kossert, *Kalte*, t. 48.

Agwedd arall a arddangosir yw sefyllfa'r allwladwyr yn syth ar ôl cyrraedd y gorllewin, sydd eto'n dystiolaeth o'r naratif ehangach Almaenig a adlewyrchir yn Amgueddfa Wehlau yn hytrach na naratif hanesyddol yr allwladwyr eu hunain. Ar ôl y daith, roedd nifer mawr ohonynt wedi colli eu holl eiddo, ac yn waeth na hynny, eu teuluoedd. Roeddent yn ddigartref ac yn dibynnu ar yr awdurdodau a chymunedau lle yr roeddent wedi eu hailgartrefu. Cyfleir y profiadau hyn drwy arteffactau o'r cyfnod anodd ar ôl y rhyfel. Mae'r rhain yn cynnwys tocynnau bwyd, gwisgoedd wedi eu creu o ddillad gwely, rhestr gan y Groes Goch o filwyr ar goll ynghyd ag esgidiau wedi eu creu o hen deiars.⁷⁹

Mae'r portread o'r cyfnod hwn – sy'n cael ei gofio'n aml fel cyfnod dirdynnol yng nghydestun nifer o atgofion poenus yr allwladwyr – yn unigryw i Amgueddfa Wehlau. Yn yr amgueddfeydd a reolir gan yr allwladwyr, prif ffocws yr arddangosfeydd yw'r *Heimat* colledig gyda rhai cyfeiriadau at y fföedigaeth a'r allwladriad. Ni thrafodir y modd y cyrhaeddasant yn y gorllewin na'u hintegreiddiad chwaith. Yn ôl rheolwr amgueddfa amaturaidd tref Bromberg, lle i hel atgofion melys o'r cyfnod cyn y rhyfel oedd ei amgueddfa, nid lle i ail-fyw hunllefau dirdynnol, sy'n esbonio diffyg ymdriniaeth â chyfnodau anos mewn rhai arddangosfeydd.⁸⁰

Y thema fawr nesaf yn hanes integreiddiad yr allwladwyr yn ôl yr arddangosfa yw'r gwelliant yn eu sefyllfa faterol, sy'n rhan allweddol o'r myth bod y allwladwyr wedi integreiddio'n llwyddiannus i'r Weriniaeth Ffederal. Yn y cyfnod yn dilyn y rhyfel, roedd economi'r Almaen wedi ei dinistrio ac roedd safonau byw yn erchyll i'r sifiliaid yn gyffredinol. Roedd yr allwladwyr a oedd wedi colli bob dim gan amlaf mewn sefyllfa faterol waeth fyth, gyda nifer mawr heb na chartref nac eiddo. Roedd y sefyllfa hon yn ofid enfawr i'r Cynghreiriaid, ac ar ôl 1949, roedd yn ofid i Lywodraeth y Weriniaeth Ffederal hefyd. Yn bennaf, roeddent yn poeni y byddai'r allwladwyr yn radicaleiddio oherwydd eu dadleoliad a'u sefyllfa faterol enbyd.⁸¹ Er mwyn osgoi hyn, cyflwynwyd nifer o fentrau i wella safonau byw'r allwladwyr. Yn ôl y bwrdd gwybodaeth o'r enw '*Bewältigen – Erinnern*' ('Dod i Delerau – Cofio'), roedd rhai o'r prif gamau a gyflwynwyd i gefnogi'r allwladwyr a gwella eu sefyllfa yn cynnwys sefydlu mudiadau'r allwladwyr, diwygiad cyfredol 1948 ynghyd â budd-daliadau llywodraethol. Rhai o'r deddfau mwyaf dylanwadol oedd '*Gesetz zur Milderung sozialer Notstände*' ('y Ddeddf i Liniaru Argyfwng Cymdeithasol') yn 1949 a'r '*Lastenausgleichsgesetz*' ('y Ddeddf i Gydraddoli Beichiau') yn 1952. Roedd y deddfau hyn yn ganolog i wella sefyllfa'r allwladwyr ac roeddent yn flaenoriaeth i agenda gwleidyddol y llywodraeth newydd.⁸²

Un o'r deddfau enwocaf oedd y '*Lastenausgleichsgesetz*' neu'r 'Ddeddf i Gydraddoli Beichiau'. Roedd y ddeddf yn talu iawndaliadau i'r rhai a oedd wedi profi colled faterol oherwydd y rhyfel, gan gynnwys unigolion nad oedd yn allwladwyr.⁸³ Y prif fwriad y tu ôl

⁷⁹ Cwpwrdd arddangos tri (ail lawr).

⁸⁰ Cyfweiliad A. H. Arwyn â D. Witte, 01/06/2013.

⁸¹ Ahonen, *After the Expulsion*, t. 102.

⁸² Connor, I. (2007), *Refugees and Expellees in post-war Germany* (Manchester: Manchester University Press), t. 184.

⁸³ Kossert, *Kalte Heimat*, t. 98.

i'r ddeddf oedd atal trigolion rhag radicaiddio'n wleidyddol oherwydd eu sefyllfa ariannol a hefyd i fagu ffyddlondeb i'r wladwriaeth newydd. Roedd y llywodraeth yn arbennig o awyddus i sicrhau sefydlogrwydd gwleidyddol ac ariannol y Weriniaeth, oherwydd gofidion y buasai'r Weriniaeth Ffederal yn dilyn ffawd Gweriniaeth Weimar ac yn syrthio i ansefydlogrwydd gwleidyddol o ganlyniad i drafferthion ariannol. Dengys Rainer Schulze i'r polisiâu hyn arwain at integreiddiad 'llwyddiannus' yr allwladwyr os mesurwyd hynny drwy eu hintegreiddiad economaidd a dim arall.⁸⁴ Arweiniodd agweddau o'r fath at y myth fod yr allwladwyr wedi integreiddio'n llawn i gymdeithas y Weriniaeth Ffederal erbyn canol yr 1960au. Fodd bynnag, yn ddiweddar, dangosodd haneswyr fel Andreas Kossert fod yr allwladwyr – er iddynt ddod yn gyfranwyr llawn i'r economi yn gymharol gyflym – wedi eu hymddieithrio o brif ffrwd cymdeithas yn emosiynol a chymdeithasol.⁸⁵ Mae'r portread o hanes yr allwladwyr yn yr arddangosfa hon yn tueddu i gefnogi'r naratif fod integreiddiad economaidd yr allwladwyr yn cyfateb i integreiddiad cymdeithasol llawn. Roedd llwyddiant economaidd yn elfen allweddol o hunaniaeth genedlaethol Gorllewin yr Almaen yn y cyfnod yn dilyn y rhyfel. Dibynna'r hunaniaeth hon lawer ar naratif positif y 'Wyrth Economaidd'. Yn ystod y 1950au, profodd Gorllewin yr Almaen ffyniant economaidd helaeth ac roedd y straeon o'r wlad yn codi o adfeilion y rhyfel yn fyth integreiddiol pwysig i bawb yn y Weriniaeth Ffederal, gan gynnwys yr allwladwyr.⁸⁶ Gellir gweld y thema hon ar waith ar hyd a lled ail lawr yr arddangosfa.

Gwelir enghraifft o'r myth o integreiddiad llwyddiannus ar y bwrdd gwybodaeth o'r enw '*Integration*', sy'n datgan:

Die Heimatvertriebenen wollten trotz aller Trauer über den Verlust der Heimat und des Eigentums hart arbeiten und so in die Wiederaufbau mitwirken. Der Aufbau einer wirtschaftlichen Existenz und die eigene Wohnung zeigten der Willen zur Eingliederung.

(Serch y galaru ar ôl colli eu heiddo a'u mamwlad, roedd yr allwladwyr eisiau gweithio'n galed er mwyn ailadeiladu. Roedd meithrin bodolaeth economaidd ac adeiladu eu tai eu hunain yn dyst o'u hewyllys i integreiddio.)⁸⁷

Yn y testun hwn, cysylltir y myth yn uniongyrchol â thystiolaeth o lwyddiant economaidd yr allwladwyr yn y Weriniaeth Ffederal, sy'n adlewyrchiad clir o'r diwylliant cof Almaenig ehangach. Enghraifft arall o bortread y myth oedd casgliad o ffotograffau o fusnesau llwyddiannus lleol a reolid gan allwladwyr, gyda thestun yn disgrifio eu perchenogion, eu

⁸⁴ Schulze, R. (2002), 'The Struggle of Past and Present in Individual Identities: The Case of German Refugees and Expellees for the East', yn Rock, D., a Wolff, S. (goln), *Coming Home to Germany? The Integration of Ethnic Germans from Central and Eastern Europe in the Federal Republic* (Oxford: Berghahn), t. 44.

⁸⁵ Rock et al., *Coming*; Schulze (gol.), *Zwischen*; Kossert, *Kalte Heimat*; Connor, *Refugees and Expellees*.

⁸⁶ Moeller, *War Stories*, t. 6.

⁸⁷ Bwrdd gwybodaeth saith (ail lawr): '*Integration*'.

tarddle a'r busnes. Pwysleisir integreiddiad economaidd yr allwladwyr bellach drwy lyfr o'r enw '*Neue Existenz nach 1945*' ('Bywyd newydd ar ôl 1945') sy'n cynnwys enghreifftiau o gyfraniad yr allwladwyr at y gymuned leol, gan gynnwys eu busnesau llwyddiannus eraill. Un unigolyn a drafodir yn y llyfr oedd Ferdinand Salfter a oedd yn allwladwr ac yn guradur Amgueddfa Cylch Syke, lle y lleolir Amgueddfa Wehlau heddiw.⁸⁸ Yn y bywgraffiad a roddir i Ferdinand Salfter yn y llyfr, pwysleisir ei gyfraniad at ddatblygiad yr amgueddfa a hefyd ei ymrwymiad i gadwraeth hanes yr ardal leol.⁸⁹ Drwy'r testun, portreedir ei ymroddiad i'r ardal mewn ffordd sy'n tanlinellu ei integreiddiad llwyddiannus i'r gymuned leol. Eto, dyma dystiolaeth o'r amgueddfa'n cyfleu naratif sy'n pwysleisio integreiddiad positif yr allwladwyr i gymdeithas Gweriniaeth Ffederal yr Almaen.

Casgliadau

Drwy astudio amgueddfa Wehlau, dysgir nid yn unig am hanes a chof Dwyrain Prwsia, ond hefyd am ddiwylliant cof yr Almaen gyfan a'r broses o ymdrin â hanes a chof dadleuol a chymhleth. Drwy gymharu gwahanol bortreadau o naratif hanesyddol, mae'r amgueddfa'n enghraifft o'r broses o negodi cystadleuaeth cof. Hynny yw, cyrhaeddir cyfamod rhwng gwahanol naratifau hanesyddol yr allwladwyr a'r wladwriaeth Almaenig yn yr amgueddfa er mwyn cyflwyno hanes sy'n dderbyniol i'r ddau.

Trwy gymharu'r amgueddfa gydag amgueddfeydd amaturaidd yr allwladwyr, mae'n bosibl i ddadansoddi'r tebygrwydd a'r gwahaniaeth rhwng yr arddangosfeydd ac felly hefyd i ddadansoddi eu naratif hanesyddol. Yn arddangosiad hanes yr *Heimat*, y rhyfel a'r fföedigaeth, gellir adnabod yr ymdrech i gydbwysu'r gwahanol naratifau. Wrth drafod hanes Wehlau cyn 1939, adlewyrchir diwylliant cof y wladwriaeth ynglŷn â Phrwsia a'i brenhiniaeth ynghyd â diwylliant cof yr allwladwyr sy'n tywyllu elfennau mwy cymhleth y gymdeithas a'i hanes. Mae'r portread hwn wrth gwrs yn ddadleuol gan nas ymdrinnir â chyfnod y Natsïaid yn drylwyr, sy'n debyg i'r hyn a geir yn yr amgueddfeydd amaturaidd. Mae'r gwrthrychau a ddefnyddir i bortreadu'r fföedigaeth hefyd yn debyg i'r hyn a geir yn yr amgueddfeydd eraill. Ond yn achos Amgueddfa Wehlau, rhoddir hefyd fwy o wybodaeth i'r ymwelwyr nad ydynt yn gyfarwydd â hanes yr allwladwyr. Felly, ceir pwyslais ar addysgu yn ogystal â choffâu'r profiad ar gyfer yr allwladwyr eu hunain.

O ran hanes yr Ail Ryfel Byd, mae'r arddangosfa'n cyfleu portread hollol wahanol i'r amgueddfeydd amaturaidd. Yn Amgueddfa Wehlau, pwysleisir y cysylltiad uniongyrchol rhwng y rhyfel (a ddechreuwyd gan y Natsïaid) a'r allwladïad, sy'n adlewyrchiad o ddiwylliant cof y wladwriaeth. Hefyd, yn Amgueddfa Wehlau, portreedir dioddefaint yr Almaenwyr yng nghyd-destun dioddefaint holl ddioddefwyr y Natsïaid a'r rhyfel. I'r gwrthwyneb, o fewn diwylliant cof yr allwladwyr, ceir tueddiad i ganolbwyntio ar eu dioddefaint hwy eu hunain yn unig.

⁸⁸ Llyfr arddangos: '*Neue Existenz nach 1945*'.

⁸⁹ Ibid.

Y gwahaniaeth amlycaf rhwng y ddau fath o arddangosfa yw'r ymdriniaeth â'r integreiddiad. Yn yr amgueddfeydd amaturaidd, y flaenoriaeth yw portreadu'r *Heimat* goll a rhai elfennau o'r fföedigaeth. Yn Amgueddfa Wehlau ar y llaw arall, yr integreiddiad yw'r thema sy'n derbyn y sylw pennaf, gyda phwyslais arbennig ar integreiddiad economaidd yr allwladwyr. Yn yr achos hwn, mae'n amlwg bod yr Amgueddfa'n cefnogi'r myth o integreiddiad llwyddiannus yr allwladwyr i'r Weriniaeth Ffederal ac yn cyfrannu at fythau sylfaenol y wladwriaeth.

Os ystyrir bod diwylliant cof yr Almaen yn un lluosogaethol lle y mae atgofion a phrofiadau'r gwahanol garfannau yn cystadlu yn erbyn ei gilydd, mae Amgueddfa Wehlau yn enghraifft ffisegol o sut y gellir negodi'r cystadlaethau hyn. Ar y cyfan, mae'r ymdriniaeth â hanes yn yr amgueddfa yn dangos sut y gellir ymdrin â gwahanol naratifau hanesyddol mewn un arddangosfa. Ond serch llwyddiannau'r portread, gellir adnabod hefyd nifer o broblemau, yn enwedig wrth ymdrin â hanes y Drydedd Reich. Mae hanes yr allwladwyr Almaenig o Ddwyrain Ewrop yn gyfle i ddysgu mwy am sut y mae ymdrin a dod i delerau ag atgofion cymhleth o fewn cymdeithas. Mae'n dangos i ni sut y mae cymuned sydd wedi dioddef allwladïad yn ymdrin â'u profiadau, ac mae hefyd yn dangos sut y mae llywodraeth a'r gymdeithas ehangach yn cynnwys a rheoli profiadau ac atgofion o ddiodeffaint yng nghyd-destun troseddau. Hefyd, mae'n rhaid cofio nad yw cystadlaethau cof yn gyfyngedig i'r Almaen yn unig a'u bod yn bodoli mewn cymdeithasau eraill. Mae cystadlaethau rhwng gwahanol fersiynau o gof yn rhan ganolog o'r byd o hunaniaethau amrywiol sy'n bodoli heddiw. Gellir ystyried y gystadleuaeth rhwng Catholigion ac Iddewon dros berchenogaeth cof Auschwitz, neu'r dadleuon ynglŷn â chofebion yr Air Ryfel Byd rhwng trigolion Estonia a Rwsia, ynghyd â'r frwydr rhwng y Palesteiniaid a'r Israeliad dros dir a chof ar y Lan Orllewinol, i gyd yn amlygiad o'r un ffenomenon.⁹⁰ Ond yr hyn sy'n ddiddorol am yr achos o dan sylw yw gwaith yr amgueddfa tuag at negodi a chytgordio'r ddau gof heriol hyn.

---

⁹⁰ Charlesworth, A. (1994), 'Contesting Places of Memory: The Case of Auschwitz', *Environment and Planning D: Society and Space*, 12 (5), 579–93; Kattago, S. (2008), 'Commemorating Liberation and Occupation: War Memorials Along the Road to Narva', *Journal of Baltic Studies*, 39 (4), 431–49; Roberts, J. (2013), *Contested Land, Contested Memory: Israel's Jews and Arabs and the Ghosts of Catastrophe* (Toronto, Dundurn Press).